

Чытаючы Дубоўкаў эпісталяр

Адзін з найбольш цікавых і яркіх пэрыядаў жыцця і творчасці вядомага паэта, празаіка, перакладчыка, крытыка і мовазнаўцы Ўладзімера Дубоўкі (1900 — 1976) — безумоўна, другая палова 1920-х гг., час дзейнасьці беларускага літаратурнага згуртаваньня «Ўзвышша». Уражвае, што У. Дубоўка быў адным зь ідэйных лідэраў «Ўзвышша» і надзвычай актыўных яго ўдзельнікаў, жывучы пры гэтым у Маскве. Часам паэт наведваўся на радзіму — удзельнічаў у гадавых сходах згуртаваньня ды іншых мерапрыемствах, а адпачынак любіў праводзіць у цесьця Пятра Кляўса, у вёсцы Студзянец на Магілёўшчыне, часам запрашаючы туды і сяброў па пяры. Але галоўным сродкам стасункаў У. Дубоўкі з «Ўзвышшам», як і зь беларускім літаратурным асяродкам увогуле, была перапіска. Пра яе інтэнсыўнасьць сьведчаць лісты У. Дубоўкі да другога ідэоляга і тэарэтыка «Ўзвышша» — Адама Бабарэкі (1899 — 1938), якому ён пісаў па некалькі лістоў на тыдзень, а часам нават і на дзень. Усяго на сёньня захаваліся 131 ліст (уклічаючы паштоўкі, кароткія запіскі і тэлеграму), дасланы У. Дубоўкам А. Бабарэку¹.

Да 1999 г. яны захоўваліся ў Алесі Бабарэкі, дачкі ўзвышэнскага крытыка. Прычым сям'я Бабарэкаў, якая да апошняга захоўвала цёплыя сяброўскія адносіны зь сям'ёю Дубоўкаў, пэрыядычна давала лісты іх аўтару, калі да яго зьвярталіся менскія дасьледчыкі з просьбай дапамагчы зь інфармацыяй пра літаратурны працэс 1920-х і пра творчасць асабіста У. Дубоўкі. Літаратуразнаўцу Дзьмітрыю Бугаёву, які зьбіраў матэрыялы для манаграфіі пра паэта², Дубоўка яшчэ ў 1963 г. даслаў з Масквы копіі некаторых лістоў. У 1999 г. дзякуючы Алесі Бабарэцы асобныя Дубоўкавы лісты былі апублікаваны ў альманаху «Скарыніч».

Віктар Жыбуль — гісторык літаратуры, сталы супрацоўнік «ARCHE». Яго апошняя публікацыя ў нашым часопісе выйшла пад назвай «...У Полацк я не вярнуся». Лісты Алеся Дудара» (4/2009).

У пэрыяд 1928—1929 гг., калі напісана большасць лістоў, У. Дубоўка працаваў над артыкуламі «Беларускі кампазытар Мікола Равенскі», «Праект літар для згукаў «дз» і «дж», «Беларускі згук «дз» і літара *Selo*», «Лацінка ці кірыліца: Да праекту рэформы беларускага альфабэту», «Падоўжаныя (або падвойныя) зычныя і спосаб іх азначэння на пісьме», «Нататкі для сяброў», нізкамі вершаў «Урачыстая дата», «Пярэсты букет», «Крыху восені і жменька кляновых лістоў», а таксама над сваімі вядомымі паэмамі «І пурпуровых ветразей узьвівы...», «Браніслава» і «Штурмуець будучыны аванпосты!» Апошняя, як вядома, так і не была ў той час апублікавана: была спачатку прынята, а потым, пасля доўгай затрымкі, адхілена ад друку. Гісторыю напісаньня паэмы і спробаў яе выданьня якраз і можна прасачыць па ліставаньні У. Дубоўкі. Гэта датычыць і іншых пералічаных твораў, і калі нарэшце будзе выдавацца Збор твораў паэта (хацелася б!), то інфармацыя, пачэрпнутая зь лістоў да А. Бабарэкі, будзе незамяняльнай для напісаньня камэнтараў да такога выданьня.

Вялікую ўвагу ў лістах (як і на старонках часопісу «Ўзвышша») У. Дубоўка надаваў праблемам мовы і мовазнаўства. Асабліва востра ў той час яго хвалявала неабходнасьць увесці ў беларускі альфабэт адмысловыя літары для згукаў (інакш — падвоеных зычных) «дз» і «дж». І ён — амаль адзін (пры падтрымцы хіба што А. Бабарэкі³) — вырашыў правесці рэформу беларускага альфабэту. Спачатку У. Дубоўка стварыў тэарэтычную базу, дзеля чаго вывучыў і прааналізаваў больш за сотню крыніц. Сваю канцэпцыю, падмацаваную тагачаснымі лінгвістычнымі тэорыямі М. Мара і М. Марозава, ён выклаў у артыкуле «Праект літар для згукаў «дз» і «дж», пасля чаго пачаў шукаць шляхі ўвасабленьня праекту ў жыцьцё. Гэта патрабавала смеласьці, вынаходлівасьці, мэтанакіраванасьці, а таксама хітрасьці — якасьцяў, якімі У. Дубоўка валодаў напоўніцу. Падрыхтоўка рэформы заняла каля паўгоду: трэба было падлічыць усе магчымыя выдаткі, аплаціць працу мастака, выраб пунсонаў і матрыц, адліўку літар, а дзеля гэтага — зьвярнуцца з просьбамі аб фінансаваньні ў СНК БССР і іншыя ўстановы. Дубоўка ведаў, як пераканаць чыноўнікаў: новыя літары давалі магчымасьць скараціць аб’ём друкаваных тэкстаў і адпаведна прынесці фінансавыя выгоды! І хоць праект знайшоў падтрымку ў асобе старшыні СНК Мікалая Галадзёда, выдаткаваных урадам грошай не хапала, і ўзвышэнцы закладалі свае ўласныя.

¹ Лістам А. Бабарэкі да У. Дубоўкі пашанцавала куды менш: дзеля меркаваньняў бясьпекі жонка паэта Марыя Дубоўка зьнішчыла іх. Захавалася толькі расейскамоўная копія аднаго зь лістоў, перахопленнага паштовым цензарам, ды чарнавікі яшчэ двух лістоў, напісаньня ўжо ў высылцы.

² Бугаёў Дз. Уладзімір Дубоўка: Крытыка-біягр. нарыс. — Мінск: Беларусь, 1965; 2-е дапоўненае выданьне: Бугаёў Дз. Уладзімір Дубоўка: Кніга пра паэта. — Мінск: Бел. навука, 2005. Адзначым увагу да лістоў і з боку іншых сучасных біёграфаў У. Дубоўкі: Пашкевіч А. Круг: Раман-біяграфія. — Менск: Беллітфонд, 2006; Давідоўскі Дз. Вяртанне творчасці Уладзіміра Дубоўкі // Бібліятэчны свет. 2004. № 1. С. 20 — 22; і інш.

³ А. Бабарэка распрацоўваў праект літары для выбухнога «г», які, аднак, ня быў зацьверджаны.

Рэформа ўсё ж была ажыццёўлена — няхай сабе толькі на некалькі месяцаў і ў межах аднаго выдання. Усе этапы распрацоўкі праекту, як і працэс вырабу новых літар для часопісу, знайшлі адбітак у ліставанні У. Дубоўкі з А. Бабарэкам.

Маючы свае погляды на разьвіццё беларускай навукі і, у прыватнасці, мовазнаўства, Уладзімер Дубоўка палемізаваў зь іншымі навукоўцамі, крытычна ставіўся да выбараў беларускіх акадэмікаў, востра кпіў зь Міколы Байкова і Сьцяпана Некрашэвіча, зазначаючы на хібы, зробленыя імі пры складанні слоўнікаў. Не застрахаваны ад памылак на сваім мовазнаўчым шляху быў і ён сам: «яфэтычная тэорыя» М. Мара, на якую ў тыя гады абапіраўся У. Дубоўка, пачынаючы з 1950-х гг., разглядаецца як псэўданавуковая. Але ў цэлым мовазнаўчыя артыкулы таленавітага паэта прыцягваюць увагу й сёння⁴, напярэдадні дзяржаўнага зацьвярджэння чарговага варыянту беларускага правапісу...

Нямала могуць расказаць лісты пра супрацоўніцтва Ёладзімера Дубоўкі з кампазытарам Міколам Равенскім, мастаком Мэерам Аксэльродам, пра сувязі зь дзечамі навукі й літаратуры Расеі (Мікалаем Марозавым, Мікалаем Марам, Ігнаціем Крачкоўскім), Латвіі (Янам Райнісам), Украіны (Уладзімерам Гадзінскім) і інш.

Лісты У. Дубоўкі каштоўныя ня толькі звесткамі пра жыццё і творчасць іх аўтара. Яны — важная крыніца для вывучэння гісторыі ўсяго згуртавання «Ўзвышша», архіў якога, у адрозненне ад архіваў «Маладняка» і часткова «Беларускай Літаратурна-Мастацкай Камуны», не захаваўся. Дубоўкава эпістальная спадчына раскрывае перад намі ўвесь працэс стварэння часопісу «Ўзвышша»: наладжванне сувязяў з аўтарамі, пошук і падбор матэрыялаў, арганізацыйныя справы рэдкалегіі й згуртавання.

Дапамогуць лісты адчуць і тую сацыяльна-палітычную і культурную сытуацыю, у якой даводзілася працаваць узвышэнцам. Цікава параўнаць са зместам лістоў У. Дубоўкі гісторыю «Ўзвышша», напісаную Антонам Адамовічам і ўпершыню апублікаваную ў мюнхэнскім «Беларускім зборніку» (1956, кн. 8)⁵. Дакументальныя факты з гісторыі згуртавання, за асобнымі выняткамі, супадаюць. Складаней правярць, ці сапраўды, як сьцьвярджае А. Адамовіч, узвышэнцы ў сваіх творах сьвядома карысталіся разнастайнымі прыёмамі мастацкай крыптаграфіі, зашыфроўваючы антысавецкія ідэі завэлюмаванымі алегорыямі й мэтафарамі, накладваючы заходнебеларускія, іншакраёвыя ці храналогічна ранейшыя рэаліі на савецкія? Уважліва чытаючы лісты У. Дубоўкі, бачым, што падставы сьцьвярджаць пра мастацкую крыптаграфію ў А. Адамовіча ўсё ж былі. Напрыклад, у адным з Дубоўкавых лістоў (ад 28 лютага 1929 г.) згадваецца гэтка неасьцярожнасьць узвышэнца Максіма Лужаніна (таксама прадстаўленага

⁴ Прыклад такой цікаўнасьці — перадрук (у скароце) артыкулу Ё. Дубоўкі «Праект літар для згукаў «дз» і «дж» у часопісе «Дзеяслоў», 2009, № 1(38), с. 289 — 284.

⁵ Апошняя публікацыя: Адамовіч А. Да гісторыі беларускае літаратуры. Менск: Выдавец ПШ Зьміцер Колас, 2005. С. 672 — 714.

А. Адамовічам у якасьці аўтара некалькіх апазыцыйных твораў): «Лужанін, пэўна, сам і вінават: пра свой верш — раней разьнёс, пазваніў, а пасля даў у Га-лоўліт. А трэба ў такіх выпадках патрымаць язык». Сьледам згадваецца і падобная неабачлівасьць Э. Бядулі ў дачыненні да твораў самога У. Дубоўкі: «Пэўна, і Зьмітрок свае тры грошы дзе ўткнуў з расшыфроўкай, бо чаму б гэта так узяліся ля маёй поэмы. Ці гаварылі з ім?» А ўвогуле, у лік літаратурных «апазыцыя-нэраў» у твая гады можна было патрапіць вельмі лёгка: пільная балышавіцкая крытыка нават у ідэалягічна нявінным вершы была здольная ўгледзець пэўныя крамольныя «ўхіл» альбо «вывіх». Разважаючы пра гэта, У. Дубоўка прыйшоў да высновы, што «...вершы зараз нікому не патрэбны, бо, тым больш, яны на Беларусі наогул скомпроматаваны» (зь ліста ад 26 лістапада 1928 г.).

Ня толькі ў мастацкіх творах — нават у лістах Уладзімер Дубоўка мог выказаць далёка ня ўсе свае думкі й меркаваньні. Рэч у тым, што перапіска ўзвышэнцаў перахоплівалася й прачытвалася паштовымі цэнзарамі (а твая ў сваю чаргу маглі перадаваць інфармацыю ў ЦК і іншыя высокія інстанцыі), пра што сьведчыць, напрыклад, гісторыя публікацыі аднаго зь лістоў А. Бабарэкі да У. Дубоўкі (ад 30 чэрвеня 1927 г.). Ліст быў выяўлены ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь (ф. 4, воп. 21, адз. зах. 69). Яго копія, адмыслова перакладзеная на расейскую мову, апынулася на сталі ў сакратара ЦК КП(б) Вільгельма Кнорына з прыпіскай, у якой невядомы інфарматар сьцьвярджаў, што ліст трапіў да яго «выпадкова» і «да нейкай ступені характарызуе настроі «ўзвышаўцаў»⁶.

Сябры згуртаваньня падазравалі, што іх лісты чытае хтосьці яшчэ, а ва У. Дубоўкі хапала сьмеласьці нават адкрыта — то бок у лістах жа — кліць з гэтых «чытачоў», якія, відаць, не асабліва і хавалі сьлядоў сваёй дзейнасьці:

Канвэрты рвуць, пэўна, п'яныя цэнзары, — пісаў ён. — [...] Мы змагаемся за рацыяналізацыю апарату, а тут такая расхлябанасьць. За што такіх дурняў хлебам кормяць? Да гэтага часу гладка распорвалі, і раптам на табе. Дрэнь справа! Трэба, каб для іх адчынілі курсы па перападрыхтоўцы і ўзвышэнні кваліфікацыі. Сокі нлшчасныя! (зь ліста ад 27 кастрычніка 1928 г.).

Такім чынам, дарэмна было б шукаць у гэтых лістах нейкую «антысавецкую крамолу»⁷, тым больш, што ў большасьці выпадкаў ён лічыў разумным ісьці на

⁶ Гесь А. Пільнаванне настрояў, ці Лёс ліста Адама Бабарэкі да Уладзімера Дубоўкі // Скарыніч. Выпуск 4. Мінск, 1999. С. 105.

⁷ Магчыма, асноўнае, што У. Дубоўка хацеў выказаць на гэты конт, ён ужо выказаў у вершы «За ўсе краі, за ўсе народы сьвету...», вядомым і пад назвай «На ўшанаваньне новага падзелу беларускай зямлі» (верасень 1926). Каб хоць неяк данесці яго да чытача (у надрукаваным на машынцы выглядзе), паэту давялося скарыстаць шэраг кансьпірацыйных прыёмаў. Наступныя праявы вальналюбства ў паэзіі У. Дубоўкі мелі ўжо не такі прасталінейны характар, а былі прыхаваныя вэлюмам эзопавай мовы, алегорый, іроніі.

кампраміс з савецкай уладай і апэляваць да «лініі партыі» й яе лёзунгаў. Але пазыцыя У. Дубоўкі ў кантэксьце літаратурнай барацьбы 1920-х гг. адлюстравана поўна і яскрава. Яму, як і Адаму Бабарэку, даводзілася шмат энэргіі скіроўваць на спробы абараніць «Узвышша» ад несправядлівых крытычных абвінавачваньняў, якія дасягнулі свайго апагею ў 1929 г. — то бок акурат на той час, калі пісалася большая палова захаваных лістоў У. Дубоўкі. Пра сваіх непрыяцеляў (як крытыкаў, так і партыйных чыноўнікаў, і ўвогуле ўсіх, хто неяк замінаў «Узвышшу»), паэт пісаў то стрымана-далікатна, то зьедліва-саркастычна, узнагароджваючы іх зьдзеклівымі мянушкамі і часам не шкадуючы выказаў. Сатыра, іронія былі ці не галоўнай зброяй узвышэнцаў супраць нападак зласьліўцаў і канкурэнтаў. Добрую порцыю жартаў і кпінаў сябры згуртаваньня зьмясьцілі на старонках свайго рэкламнага лістка-бюлетэню «Ўзвышэнскі праспэкт». Цікава, ці захаваўся хоць адзін асобнік гэтага выданьня ў якой-кольвечы бібліятэцы альбо архіве?

Асабліва бескампрамісны быў Уладзімер Дубоўка ў дачыненьні да Цішкі Гартнага. І тут узвышэнца можна цалкам зразумець. Амаль з самага пачатку існаваньня суполкі Ц. Гартны абрынуўся на яе чальцоў з шэрагам артыкулаў і рэцэнзій, у якіх кваліфікаваў дзейнасьць «Узвышша» як нешта «шкоднае ў беларускай літаратуры». Прычым — відаць, дзеля стварэньня эфэкту «масавасьці» — падпісваў свае публікацыі як сваім сапраўдным прозьвішчам (З. Жылуновіч), так і рознымі псеўданімамі. Узвышэнцы адказвалі яму ўзаемнасьцю, нават зьбіраліся выдаць — быццам бы на поўным сур'ёзе, а насамрэч з тонкім іранічным падтэкстам — адмысловы зборнік, прысьвечаны літаратурнаму юбілею Ц. Гартнага. Потым на арэну літаратурнай барацьбы (удакладнім: барацьбы з «Узвышшам») выйшлі іншыя, яшчэ больш вынаходлівыя і напорыстыя выкрывальнікі: Мікола Байкоў, Алесь Сянкевіч, Алесь Гародня (Функ), Ілары Барашка, Алесь Кучар, урэшце — Лукаш Бэндэ. Сьпіс можна доўжыць...

Мы бачым, што функцыянаваць «Узвышшу» даводзілася ў атмасфэры жорсткай літаратурнай барацьбы, якая чым далей, тым болей зьмешвалася з барацьбой палітычнай. Накал агульнай абстаноўкі, натуральна, адбіўся і на лістах У. Дубоўкі, якія бліжэй да мяжы 1929 — 1930 гг. напаўняліся трывогай, прадчуваньнем трагедыі. Прадстаўнікі ЦК і БелАППа пачалі змушаць сяброў «Узвышша» да публічнага прызнаньня «ідэалэгічных памылак», шэфства над суполкай узялі бальшавіцкія функцыянеры Арэст Канакоцін і Станіслаў Будзінскі, згуртаваньне раскалолася — паводле вызначэньня А. Адамовіча — на тых, «хто стаяў за бескампрамісную апазыцыю» (У. Дубоўка, А. Бабарэка, Я. Пушча, А. Адамовіч, У. Жылка), і тых, хто падтрымліваў намаганьні «ўпаўнаважаных» (К. Крапіва, М. Лужанін, З. Бядуля, Т. Кляшторны).

Дубоўка ведаў, што доўга праіснаваць у варунках татальнага бальшавіцкага кантролю іх суполка наўрад ці здолее. «Загінем усе», — напісаў ён 3 студзеня 1930 г. Яшчэ ў гэтым лісьце — жаданьне ліквідаваць часопісь і выйсьці з «Узвышша». І — наступнае пажаданьне наконт вокладкі чарговага нумару, які

У. Дубоўку, відаць, уяўляўся апошнім: «Вокладку на № 9—10 дайце ўсю чорную, а бакавую планачку і літары са зместам — чырвоным. У студзені шмат жалобных дзён — будзе якраз да толку». Але сёння здаецца, што ў гэтым хавалася паэтава прадбачаньне: новы 1930 год адзначыўся масавай расправай над беларускай інтэлігенцыяй, калі больш за 100 дзеячаў навукі, культуры, літаратуры былі арыштаваныя. 27 ліпеня гэты лёс спасцігнуў і Ўладзімер Дубоўка...

Апынуўшыся ў высылцы, узвышэнцы абралі розную тактыку дзеяньняў. Адам Бабарэка і ў высылцы, без усялякага спадзеву на друк, працягваў літаратурную дзейнасьць: вёў дзённікавыя запісы, напісаў шэраг філязофскіх ээсэ, практыкаваўся ў перакладах зь нямецкай мовы, шмат увагі надаваў ліставаньню зь сябрамі-пісьменьнікамі. Спрабаваў аднавіць літаратуразнаўчую працу Антон Адамовіч. Хоць і радка, але працягвалі пісаць вершы Язэп Пушча і Ўладзімер Жылка. А вось Уладзімер Дубоўка, напісаўшы ў пачатку выгнаньніцкага пэрыяду некалькі вершаў і пераклаўшы (часткова) Байранава «Паломніцтва Чайльд-Гарольда», сьвядома абраў маўчаньне, бо чарговы раз пераканаўся, што займацца сапраўдным мастацтвам у таталітарнай дзяржаве проста небясьпечна. «Орыгінальнага нічога не пішу, бо неяк не асьмелюся», — напісаў паэт 18 траўня 1933 г. Толькі пасля рэабілітацыі, на мяжы 1957 — 1958 гг., ён ізноў здолеў узяцца за пяро. У. Дубоўка стаў больш асьцярожны, скіраваў творчую энэргію пераважна на дзіцячую прозу. Пра свае сьмелыя ўчынкі ўзвышэнскага пэрыяду, у тым ліку пра праект рэформы беларускага альфабэту, прыгадваць не любіў. Але значок для зьвуку «дз», у пісьмовым варыянце гэтак падобны да лічбы 2, хоць зрэчас, ды праскокваў міжволі ў ягоных лістах да сяброў...

Прапануем увазе чытачоў публікацыю ўсіх захаваных да нашага часу лістоў Уладзімера Дубоўкі да Адама Бабарэкі, якія дайшлі да нас. Некалькі лістоў (29, 30, 44, 49, часткова 59, 115, 116) публікаваліся раней у альманаху «Скарыніч»⁸. Астатнія друкуюцца ўпершыню паводле аўтографу, якія захоўваюцца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музэі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ), ф. 407 (Адама Бабарэкі). Пад кожным з апублікаваных лістоў пазначана спасылка на гэтую архіўную крыніцу са згадкай адпаведнай адзінкі захоўваньня і старонак. Захаваныя асабліва сьці правапісу арыгіналу; праўкі рабіліся толькі пунктуацыйныя. Аўтарскія скарачэньні адноўлены ў квадратных дужках. Таксама трэба адзначыць, што ў пэрыяд з красавіка 1929 да ліпеня 1935 г. (г. зн. да канца ліставаньня з А. Бабарэкам) У. Дубоўка паслядоўна ўжываў пры пісьме распрацаваныя ім знакі для зьвукаў «дз» і «дж», а таксама хвалістыя крэскі для пазначэньня падвойных зычных. Пры публікацыі для такіх гукаў скарыстаны агульнапрынятыя пазначэньні (у адпаведнасьці з правіламі «клясычнага» правапісу), за выключэньнем тых выпадкаў, дзе распрацоўка праекту згаданых знакаў зьяўляецца асноўнай тэмай гаворкі.

⁸ Скарыніч: Літ.-наук. гадзвік. Вып. 4. Мінск: Бел. кнігазбор, 1999, с. 70—79